

Asâr-ı Bâkiye ve Salih Zeki üzerine ek bilgiler

Feza Günergun

Asâr-ı Bâkiye'nin son yıllarda dili sadeleştirilerek yapılmış olan çevirisinin¹ sunuşunda Salih Zeki'nin *Asâr-ı Bâkiye*'yi dört cilt olarak tasarladığı, ilk cildinde trigonometri tarihini, ikinci cildinde hesap ve cebir tarihini, üçüncü cildinde astronomi tarihini ve dördüncü cildinde geometri tarihinin konu edildiği, 1913 yılında bunların sadece ilk iki cildinin yayımlandığı halde diğer iki cildinin yayımlanmadığı belirtilmiş [c.I, s.v] ve "İlk aşamada yayımladığımız birinci ve ikinci ciltleri, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY No.903, 904, 905 numarada korunan ve yazma halinde bulunan üçüncü ve dördüncü ciltler takip edecektir" [c.I, s.vii] ifadesine yer verilmiştir.

Asâr-ı Bâkiye'yi dört cilt olarak *tasarlamış* olduğunu, Salih Zeki, eserinin ilk cildinde "İfade-i meram" başlığı altında vermiştir.² Çevirenlerin verdiği bilgilerin kaynağı da Salih Zeki'nin bu sunuş yazısı olmalıdır. Ancak, *Asâr-ı Bâkiye*'nin 1913'te basılan ilk iki cildinin arka kapaklarındaki "*Asâr-ı Bâkiye* namıyla neşr olunan tarih-i riyaziyatın münkasım olduğu ciltler" başlığı altında verilen açıklamalar,³ ikinci cildin cebir bölümünün basılmadığına işaret etmektedir:

Birinci cildinin arka kapağındaki notlar şöyledir:

Birinci cild: Müsellesat-ı müsteviye ve küreyiyeden bahistir. **Matbudur.**
 İkinci cild: Hesab ve cebirden bahistir. Derdest-i tabdır.
 Üçüncü cild: Heyet ve zicden bahistir. Derdest-i tabdır.
 Dördüncü cild: Hendese ve mahrutiyattan bahistir. Derdest-i tabdır.

İkinci cildinin arka kapağındaki notlar şöyledir:

Birinci cild: Müsellesat-ı müsteviye ve küreyiyeden bahistir. **Matbudur.**
 İkinci cild: Kısım-ı Evvel: Hesabdan bahistir. **Matbudur.**
 Kısım-ı Sani: Cebirden bahistir. Derdest-i tabdır.
 Üçüncü cild: Heyet ve zicden bahistir. Derdest-i tabdır.
 Dördüncü cild: Hendese ve mahrutiyattan bahistir. Derdest-i tabdır.

¹ Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, c.1 (Ortaçağ İslam Dünyası'nda Trigonometri), Yay. Haz. R. Demir, Y. Unat, Babil Yayıncılık 2003; *Asâr-ı Bâkiye*, c.2 (Bilginlerin Yaşamları ve Yapıtları), Babil Yayıncılık 2004.

² "İşte, bu maksadla yazmış olduğum şu eserin, tabında suhulet olmak üzere, dört cilde taksim ve hakîm riyâzî Ebu el-Reyhân Birûnî'ye ithafen "*Asâr-ı Bâkiye*" tevsim eyledim. Bugün neşrine muvaffak olduğum cild müsellesat-ı müsteviye ve küreyiyeden bahis olduğu gibi, peyderpey neşredilecek olan diğer cildler de, hesap ve cebire, heyet ve zice, hendese ve mahrutiyata aid olacaktır. Bundan başka her cilde o ciltte isimleri zikr olunan meşâhirden her birinin hayat-ı ilmiye ve asâr-ı riyâziye ve heyeyesine dair en sahil ve en kati malumat da zeyl edilecektir. 1 Teşrin-i sani sene 1328 [14 Kasım 1912] Salih Zeki." Bkz. *Asâr-ı Bâkiye*. c.1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, s.6.

³ Bu bilgilere ulaşmamı sağlayan Doç.Dr. Mustafa Kaçar'a teşekkür ederim.

İkinci cildin içeriği de, kitap arkasındaki bilgileri doğrulamaktadır. İkinci cilt, rakam ve hesap çeşitlerinden, kesir işlemlerinden bahsetmekte ve matematikçilerin biyografilerini içermektedir. İç kapağında "Hesap ve cebirden bahistir" yazısı bulunmakla birlikte, dış kapaktaki künye bilgisi "Cild-i sani: Kısım-ı Evvel: Hesabdan bahistir" şeklindedir. Dolayısıyla, yalnızca hesaptan bahseden "kısım-ı evvel" basılmış, cebir kısmı basılmamıştır. Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*'nin ikinci cildinin mukaddemesinde, söz konusu cildi "iki kısma tefrik eyledi[ğini]" açıklamaktadır. İkinci cildin dış kapağında da "Kısım-ı evvel. Hesabdan bahistir" yazılıdır.⁴ Salih Zeki'nin 1913'te iç kapakta kullandığı ifade, 2003'te çeviriyi yayımlayanları da yanıltmış, kitabın içeriğine dikkat etmeksizin, çevirinin ikinci cildinin üzerinde, alt başlık olarak, "Ortaçağ İslam Dünyası'nda Hesap ve Cebir" ifadesi⁵ kullanılmıştır. Dolayısıyla, Salih Zeki'nin ileride yayımlamayı düşündüğü ancak yayımlamadığı cebir kısmı, yayımlanmış gibi gösterilmiştir. Cebir kısmının yazma nüshası, bildiğimiz kadarıyla kütüphanelerde bulunmamaktadır. Yazma nüsha basım için matbaaya verilmiş ve kaybolmuş olabilir. Salih Zeki'nin astronomiyi konu alan üçüncü cildi hazırlamış olması, daha önce yayımlamayı düşündüğü cebir kısmını da yazmış olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan, belki de cebir kısmı hazır olmadığı için astronomi bölümü basılmamış olabilir.

Yazımızın başında 2003 çevirisinin yayımlayanların sunuşundan yaptığımız alıntıda, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde TY 903, 904, 905 numaralarda kayıtlı yazma ciltlerin hem astronomi ve hem de geometriyi içeren üçüncü ve dördüncü ciltler olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Ancak, ilgili kütüphanede ve verilen numaralardaki üç defteri incelendiğimizde, her üçünün de yalnızca astronomiye ait olduğunu, bu defterlerde geometriden bahis olmadığını gördük. Kısaca, bu üç defter yalnızca üçüncü cilde ait bahisleri içine almaktaydı. Bu durum, Salih Zeki tarafından geometri ve konikleri ele aldığı söylenen dördüncü cildin basılmamış ve hatta yazılmamış olduğunu düşündürmektedir. Astronomiye ait konuları içeren birinci defter (TY 903) 1336 (1920) tarihini taşımaktadır. Dolayısıyla, 1921'de vefat eden Salih Zeki, geometriye ait cildi yazmamış olabilir.

⁴ Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*. c. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, s.4. ["İfade-i Meram" 23 Mart 1329/5 Nisan 1913]. Dış kapak ile iç kapak arasındaki ayrıklık, Salih Zeki'nin yayım planını baskı aşamasında değiştirdiğini göstermektedir. Salih Zeki'nin yazılarını tamamladıkça basımına verdiği, 1913'te Darülfünun Müdür-i Umumiliği'ne atanmasının bilim tarihi çalışmalarına ara vermesine neden olduğu da düşünülebilir.

⁵ Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, c.2 (Ortaçağ İslam Dünyası'nda Hesap ve Cebir), Yay. Haz. Melek Dosay Gökdoğan, Babil Yayıncılık 2003.

⁶ 2003 çevirisini hazırlayanlar TY 903, 904, 905 numaralı yazmaların içeriğini incelemeyen bu yargıya varmış olmaları. Ayrıca, bu sayılarda yalnızca astronomiye ait bilgilerin bulunduğunu belirten 1997 tarihli yayın da dikkatlerinden kaçmış olmalıdır. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, c.II, Yay. haz. E.İhsanoğlu, R.Şeşen, C. İzgi ve diğerleri, IRCICA Yay. İstanbul 1997, s.708-709'daki kayıt, ilgili numaralardaki yazmaların başlangıç ve bitiş konularını vererek, bu defterlerin yalnızca astronomiyle ilgili olduğunu açıkça belirtmektedir.

Asâr-ı Bâkiye'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshalarının incelenmesi, bir başka konuya da açıklık getirmiştir: "Ali Kuşçu ve Salih Zeki Sempozyumu"nda (20 Aralık 2004) Hülya Şenkön tarafından tanıtılan ve astronomiye ait olan üçüncü cildin çevirisinin düzeninin, Salih Zeki'nin orijinal yazmasının (TY 903, 904, 905) düzeninden tamamen farklıdır ve 1960'lardaki çeviriyi hazırlayan(lar), bu üçüncü cilt üzerinde önemli bir editörlük çalışması da yapmışlardır. Bu defterlerde karışık olarak bulunan astronomi bilgilerini ve biyografileri birbirinden ayırmışlar ve biyografileri çevirinin sonunda toplamışlardır. Ayrıca, Salih Zeki'nin orijinal nüshasında bulunmayan bazı çizimlere 1960'lardaki çeviride yer verildiği gibi, çok basit çizilmiş şekiller de geliştirerek yeniden çizilmiştir. Aşağıda, her üç defterin içeriği özetlenmiştir.

TY 903. İç kapak bilgileri "*Asâr-ı Bâkiye*, Cild-i Salis, Heyet ve Zic'den bahistir. İstanbul, Matbaa-i Amire 1336 [1920]" olup, üzerinde Hüsnü Hamid [Sayman]'ın "Asâr-ı Bâkiye Heyet Kısmı, c.1" notu vardır. 159 sayfalık bu defterin ilk 112 sayfasında astronominin Yunan'da doğuşu, temel astronomi kavramları, Yer'in boyutları, rasathaneler hakkında bilgi verilir. 113-119. sayfalarda astronomların biyografileri yer alır. İlk biyografi Mehmed b. Cabir İbn Sina'ya, son biyografi Ebul Hasan al-Sufi'ye aittir.

TY 904. İlk sayfada Hüsnü Hamid'in "Asâr-ı Bâkiye'nin heyet kısmı olup, işbu ikinci cilt 160 sayfadan başlar, 304. sayfada hitam bulur" notu bulunmaktadır. Bu defterin ilk sayfalarında biyografiler yer alır. Sayfa 170'de "Rub-ı daire-i müceyyebiyeye aid ıstılahat-ı kadime ve bu hususta bazı işaret-ı lazime beyanındadır" başlığı ile fasl-ı evvel başlar. Burada, astronomi bilgileriyle beraber biyografiler karışık olarak verilmiştir. Sayfa 271'de biyografiler son bulur ve sayfa 272'de "Kemiyat-ı vaziyeye-i muhtelifenin yek diğerine tahvili" başlığı ile fasl-ı sani başlar. Defter 304. sayfada son bulur.

TY 905'in kapak sayfasının üzerinde Hüsnü Hamid'in "Asâr-ı Bâkiye'nin heyet kısmı, üçüncü cilt" notu vardır. Bu defter 305. sayfada başlar. Astronomi bilgileri (semt-i şemsi, astronomi aletleri, takvimler vs) biyografiler ile beraberce verilmiştir. Son sayfa 474. sayfadır ve Molla Abdürrahim hakkında bilgi ile biter.

Sonuç olarak, *Asâr-ı Bâkiye*'nin birinci cildi (trigonometri) ve ikinci cildinin yalnızca ilk kısmı (hesap) basılmıştır. Cebir konularını ele alan ikinci kısım basılmamıştır. Yazılıp yazılmadığı, yazıldıysa el yazması nüshasının nerede bulunduğu tarafımızca bilinmemektedir. Astronomi ve ziclerden bahseden üçüncü cilt basılmamıştır, ancak üç defter halinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY 903-904-905) saklıdır. Birinci defterin üzerinde el yazısı ile "Cild-i salis. Heyet ve zicden bahistir. İstanbul Matbaa-i Amire 1336" kaydının bulunması bu cildin 1920'de, Salih Zeki'nin vefatından

bir sene önce tamamlanmış olabileceğini ve o yıllarda hastalığı ilerlemiş olan Salih Zeki'nin eserini bastırmaya imkan bulamadığını düşündürmektedir. Ayrıca, Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*'nin ilk cildinin önsözünde ifade ettiği gibi, geometri tarihini konu alan bir cilt tasarlamış olmakta birlikte bunu muhtemelen tamamlamamıştır. Yazılmış olsa bile bu elyazma cilt bugün mevcut değildir ve ileri sürüldüğü gibi İÜ Kütüphanesindeki yazmalar arasında bulunmamaktadır.

Böylelikle, Salih Zeki, tasarladığı dört ciltlik *Asâr-ı Bâkiye* projesini ne yazık ki tamamlayamamıştır. Eserin trigonometri ve hesap kısımları basılabilmıştır. Cebir ve geometri kısımlarının akıbeti meçhuldür. Basılı ciltlerin arka kapaklarındaki "derdest-i tabdır" ifadesi de geleceğe ait bir dilekten ibaret kalmıştır.

Diğer taraftan, Salih Zeki'nin doğumunun 140. yıldönümünde (2004) yayımlanan biyografik yazılarda, onun hayatındaki tarihlerin bir kısmı yanlış olarak verilmiştir. Gelecekte, benzer hataların tekrarlanmasını önleyeceği düşüncesiyle, Salih Zeki'nin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sicill-i Ahval defterlerinde yer alan sicilinin (Defter No.22, s.293) transliterasyonunu burada yayımlıyoruz. Bu sicil, Salih Zeki hakkındaki bilinen biyografik bilgilere yenilerini eklediği gibi, onun kronolojisini doğru yazmak için gereklidir.

Salih Zeki Efendi esnaftan Hasan Efendi'nin oğludur. 1280 senesinde Dersaadet'te doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Darüşşafaka'da müretteb olan dersleri tahsil ve ahiren Paris'te tahsilini tekml edip şahadetname almıştır. Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de tatbikat-ı elektrikiye namıyla küşad edilen dersi tedrise memuriyeti cihetiyle elektrik fennine dair iki kısım üzerine bir eser telif eylemiş ise de henüz tab ettirmemiştir.

1299 senesi Zilkadesi selhinde 300 kuruş maaş ile Telgraf ve Posta Nezareti mülga fen kalemine girip 1300 senesi Zilhiccesinde 350 frank maaş ile ikmal-i tahsil için Paris'e izam ve 1303 senesi Saferinin yirmibirinde 750 kuruş maaş ve rütbe-i salise ile yine kalem-i mezkur mühendislerine ilhak olunmuş ve bir müddet sonra 4500 kuruş harcırah ile Kıbrıs ceziresi kablolarının tamiri memuriyetine tayin ve bade'l-avdet 1305 senesi Cemadissaniyesinin yirmisinde maaşı 1000 kuruşa ve 1306 senesi Saferinin yirmibirinde 1250 kuruşa iblağ ile sene-yi merkume Cemadiyelulasının ondördünde rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi ve maaş-ı mezkur ile mühendis kalemine tahvil olunan kalem-i mezkur müdür muavinliğine nakledilmiştir. Umur-i memuresinden dolayı taht-ı muhakemeye alınmamıştır.

Kalem-i mezkur müdüriyetinden ve Telgraf ve Posta Nazırı atufetli Hasan Ali Efendi Hazretleri canibinden yazılan mülahalalarda mümaileyhin devamı işbu varaka mündericatı tasdik kılınmıştır.

Darüşşafaka'dan ve Fransa Cumhuriyeti Telgraf ve Posta Nezaretinden ita kılınan şahadetnamelerin musaddak suretleri merbuttur. 30 Rebiülevvel sene 308 ve fi 1 Teşrin-i sani 306 mumaileyhin maaşı 1307 senesi şehri Recebü'l-ferdinin on

yedisinde yüz kuruş ve 309 senesi Rebiülevvelinin üçünde 300 kuruş ilavesiyle 1650 kuruşa iblağ kılınmıştır.

Mumaileyh vazaif-i mevduasınca ikdam ve mesaisinden dolayı 1300 senesi şehir-i Ramazan-ı şerifin yirmi dokuzunda terfian rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizi tevcih buyrulmuştur. Mumaileyin maaşı 1310 senesi şehir-i Receb-i şerifinin yirmi altısında 1 Şubat 1308, 1850 kuruşa iblağ edilmiştir.

Mumaileyh vazaif-i memuresini hüsn-i ifa etmekte olmasına mebni 1312 senesi şehir-i Saferü'l-hayrın beşinde dördüncü rütbeden mecidî nişan-ı zişanı ihsan buyrulmuştur.

Mumaileyh 1311 senesi Rebiülahirinin üçünde fi 1 Teşrin-i evvel sene 309 maaş-ı halisi bir ilave-i memuriyet suretiyle idare nezaretinde muayene komisyonu reis-i saniliğine tayin kılınmıştır.

Mumaileyh 1313 senesi Şaban-ı şerifinin onbeşinde 18 Kanun-i sani sene 1311, 2500 kuruş maaşla Rasathane-i Amire müdüriyetine tayin buyrulmuştur.

Mumaileyhin 1306 senesi Zilhiccesi selhinde 15 Ağustos sene 305, 750 kuruş maaşlı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane hikmet ve kimya muallimliği ilave ve mezkur muallimlik maaşı 309 senesi Rebiülevvelinin ondördünde 5 Teşrin-i evvel sene 307, 950 kuruşa iblağ ve 310 senesi Saferinin yirmisinde 1 Eylül sene 308 zikr olunan muallimlik vazifesi kısmen tadil edilmesine mebni maaşı 750 kuruşa ve 314 senesi Şevvalinin dokuzunda 1 Mart sene 313 uşru bit-tecil 675 kuruşa ve müdüriyet maaşı 2250 kuruşa tenezzül eylediği Maarif Nezaret-i celilesi sicil şubesinin 24 Kanun-i sani 323 tarihli vukuat-ı yevmiyesinde beyan kılınmıştır.

Mumaileyh umur-i mevduasında ibraz ve mesai etmesine mebni 315 senesi Ramazanının yedisinde terfian rütbe-i ula sınıf-ı sanisi tevcih buyrulmuştur. Mumaileyhin müdüriyet maaşı sene-i merkume Şevvalinin on dokuzunda 18 Şubat sene 314 yine 2500 kuruşa iblağ ve 318 senesinde Cemaziyelulasının ondokuzunda 1 Eylül 316 Mekteb-i Mülkiye-i Şahane kısm-ı idadisinin Mercan'da kain daire-i mahsusaya nakli cihetiyle 675 kuruş maaş-ı muhassasıyla Mercan İdadisi hikmet ve makine muallimliğine nakil ve 320 senesi Cemaziyelahiresinin on beşinde 5 Eylül 318 mezkur muallimlik maaşı 710 kuruşa iblağ edildiği anifülbeyan 24 Kanun-i sani 323 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.

Muşarünileyhe hizmet ve gayretine mebni sene-i merkume Şabanının yirmi altısında terfian rütbe-i ula sınıf-ı evveli tevcih buyrulmuştur.

Muşarünileyhin 321 senesi Cemaziyelahiresinin yirmibirinde 1 Eylül sene 319 muallimlik maaşının otuz üç kuruşa tenzil ile 680 kuruş kaldığı ve 324 senesi Şabanının yirmibeşinde 1 Teşrin-i evvel 322 Mercan İdadisinin 70 kuruş maaşlı dördüncü sene ikinci şube hikmet ders muallimliği ilave edilip şehir-i Şevvalin on dokuzunda 23 Teşrin-i sani 322 mezkur muallimliği terk eylediği salifu'z-zikr 24 Kanun-i sani sene 323 tarihli vukuat-ı yevmiyesiyle bildirilmiştir.

DÜZELTME / CORRIGENDA

Osmanlı Bilimi Araştırmaları, c.VI, sayı 2 (2005) için bazı düzeltmeler Şeref Etker

Osmanlı Bilimi Araştırmaları, c.VI, sayı 2, 2005 Emre Dölen Armağanı/Emre Dölen Festschrift, içinde Feza Günergun, “Doktor Kimyager Mehmed Ziya Ülken: Sir William Ramsay’ın Türk Öğrencisi”, (s.83) Mehmed Ziya (Ülken) ile aynı yıl Tıbbiye’den mezun olanlar arasında Ruşen Eşref (Ünaydın, 1892-1959) sayılmıştır. Bu isim Eşref Ruşen (1865-1920) olacaktır. Cildiye ve Efrenkiye Muallimi Mustafa Eşref Ruşen Bey, yazar Ruşen Eşref Ünaydın’ın babasıdır.⁷

Aynı yerde soyadı ‘Kargı’ olarak verilen Dr. Ahmet Şevki Müştak (1865-1938) ile, Şeref Etker, “Dr. Aimé Mouchet ve Tıbbiye’de Fransız Kültürel Egemenliğinin Sonu” yazısında (s. 38, dn 18) adı geçen Dr. Hadi Müştak (1895-1935) baba-oğul olmalarına karşın soyadları farklıdır. Arziyat Müderrisi Ahmet Müştak Bey, yazılarında ‘Kargılı Kadızade’ ve ‘Kargılı Kadioğlu’ lakaplarını kullanmış, sonra ‘Eke’ soyadını almıştır.⁸ Kendisinden önce ölen oğlu Tabip Binbaşı Hadi Müştak ise (1334/1918-10) ‘Kargı’ soyadını kullanmıştır.⁹

Müderris Dr. Ahmet Müştak Eke, Üniversite’nin kuruluşunda Fen Fakültesi’nden ayrılmıştır. Ahmet Müştak Bey’in *İlm-i Arz Dersleri* (1925) yayımlanmış,¹⁰ fakat yeni harflerle yayımlanmaya başladığı son kitabı olan *Arziyat Dersleri* tamamlanmadan kalmıştır.¹¹

Kimyager Dr. Hadi Müştak’ın da 1933’e kadar Fen Fakültesi’nde çalıştığı kaydedilmişse de,¹² Gülhane’de hayati kimya müzakerecisi olan Dr. Hadi Müştak Kargı’nın daha sonra ‘Erkan-ı Harbiye Dairesi’ne geçtiği bilinmektedir.¹³

⁷ B.N. Şehsuvaroğlu, “Yurdumuzda Deri Hastalıkları tarihçesi ve Muallim Doktor Hüseyin Hulki Bey’den bir hatıra,” *Dermatoloji Derg.*, c. 3, sayı 8 (ayrıbaskı) İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1966, s.468-469. Rıza Tahsin [Gençer], *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, [2. bs.], Yay.haz. A. Kazancıgil, İstanbul, Özel yay., 1991, c.2, s.56, dn.93. Dr. Eşref Ruşen’in ölüm tarihi 26 Şubat 1920 olarak verilmektedir, bkz. N. Sağlam, “*Diğerleri ki*” *Muharriri Çeşmeler Kâşifi İstanbul Seyyahu Ruşen Eşref Ünaydın*, İstanbul Kitabevi, 2004, s.4, dn.5.

⁸ F.S. Tör, “Prof. Ahmed Müştak Eke”, *Poliklinik*, yıl 6, 1938, s. 33-34

⁹ K. Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c.III, II. kitap, İstanbul, Yörük Basımevi, 1981, s. 403

¹⁰ Ahmet Müştak, *Darülfünun İlm-i Arz Dersleri*, İstanbul, Darülfünun Matbaası, 1341/1925. Bu kitap AK Erguvanlı, “Türkiye’de jeoloji konusunda ilk yayınlar”, *Yeryuvarı ve İnsan*, c. 3, sayı 4, Kasım 1978, s. 5-12 [*Bilim Tarihi*, sayı 29, Mart 1994, s. 14-29] bibliyografyasında gösterilmemiştir.

¹¹ Ahmet Müştak, *Arziyat Dersleri*, İstanbul, Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1930 “T.C. İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi” (240 s. [15 forma])

¹² Rıza Tahsin [Gençer], *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, [2. bs.] yay.haz. A. Kazancıgil, İstanbul, Özel yay., 1991, c. 2, s. 36, dn. 47

¹³ F.S. Tör, “Zavallı Doktor Hadi Müştak,” *Poliklinik*, yıl 3, 1935, s.157; M.O. Uzman, “Hadi Müştak,” *İstanbul Seririyatı*, 17, 1935, s.49-50.